

יום הזיכרון להרצל

43. 'ביום היארצייט שלו נותנים לשמו כבוד והערצה לזכרו'

את מאמרו הקצר על הרצל סיים הרב שמואל מנחם הלוי פיין בקטע: "לכל שנה ושנה ביום היארצייט שלו נותנים לשמו כבוד והערצה לזכרו"¹. אין לך מושג הטבוע בעולמה של מסורת יותר מאשר 'יארצייט', וקשה למצוא אישיות – כך טענו וטוענים רבים – רחוקה יותר מעולם זה יותר מאשר הרצל. גם הרב פיין – אפשר ובגין אינוחות מסוימת בהצמדת יארצייט להרצל – מצא את עצמו מנמק:

...אף שהיה דפלוסט חרוץ, חכם חרשים ונבון דבר, ודרך הדיפלומטים לילך סחור סחור, לבל יודע מחשבות לבם. אבל הערצל היה האמת נר לרגליו ופיו ולבו שוין, ואין פלא אם מזכירים את שמו בכל עת ובכל שעה, וכל שנה ושנה ביום היארצייט שלו נותנים לשמו כבוד והערצה לזכרו.²

לא התמדתו 'לשחרית וערבית' היא שמצדיקה יארצייט, אלא 'האמת נר לרגליו וכו'.

מה טיבו של ה'יארצייט'? האם רק הזדמנות להעניק 'לשמו כבוד והערצה לזכרו'? דומה כי יהודים פשוטים שלומי אמוני ישראל ראו את הרצל כראוי ליום זיכרון פשוט, יום זיכרון על-פי המנהג ועל-פי המסורת; יום זיכרון שבו זכה הרצל לתואר המופלא ר'³ ובאמת, מי ימנה את מספר בתי הכנסת שבהם ציינו את יום פטירתו של הרצל, מי יספור את הדרשות והתפילו שנישאו! ולמותר לציין, אין

1. הרב שמואל מנחם הלוי פיין, **אנשי שם**, עמ' 77; נכתב לרגל שלושים שנה לפטירתו.

2. שם.

3. למשל, הזכרת נשמות ביום כיפור תרס"ז בבית הכנסת הגדול של ראשון לציון: "בפקודת הגבאי נעשתה הזכרת נשמה בבית"כ הגדול להנפטרים האלה: להרה"ג חכם באשי ר' יעקב שאול אלישר ז"ל, לר' בנימין זאב ב"ר יעקב ד"ר תאודור הרצל ז"ל ראש הציונים למיסדי ראשל"צ צבי ב"ר זאב הכהן לויתין, יהודה ליב חנקין ליי הכהן איזנבנד ולההרוגים עקה"ש ברוסיה" (א"מ פיירמן (עורך), **ראשון לציון – ספר היובל**, ב, יפו תרע"ב, עמ' 118).

זה סותר את הקביעות החריפות בדברי העם ומנהיגיו כי דמות זו בת אלמוות היא! העם שחלם על ד"ר הרצל בן האלמוות לא היסס לתבוע יארצייט לר' בנימין זאב ב"ר יעקב ז"ל.

הפשוט והנשגב משמשים זה בצד זה בציון היום שבו נפטר הרצל, האלמוות והכיליון, הקדושה והחולין,⁵ בן התמותה ובן האלים; ויש לכך ביטוי באופיו של היום וגם בכינויו; יום הזיכרון להרצל הפך במשך הזמן ליום פטירתו, או ל"כ בתמוז' (ואחר כך נוסף 'יום הרצל' אחר; להלן). כדי להדגים את המתח הזה מצאתי להביא קטעים משני שירים שנכתבו על פטירתו. הכותב הוא המשורר הציוני החשוב אהרן ליבושיצקי (1874-1942); נהג לחתום א. ליבושיצקי), שהיה גם מתרגם ומורה. השיר הראשון הוא מפורסם באופן יחסי – 'לנשמת הרצל'; ליתר דיוק, היה פעם מפורסם. הוא נכתב ממש אחרי פטירתו, והופיע כשבוע אחרי היוודע הדבר בביטאון 'הצפירה',⁶ לימים הולחן על ידי אברהם צבי אידלזון.⁷ מבין ארבעת בתיו אציג את הבית הראשון והאחרון:

כְּיוֹם אָבִיב מְקַדֵּם אֱלֵינוּ הוֹפְעָתָ,
וְחֻשְׁכַת חַיֵּינוּ בְּאוֹר־קֶסֶם הַגֶּהֱתָ.
וְשִׁירֵת־חֻפְשֵׁנוּ בְּרִמָּה הַשְּׂמֵעָתָ;
וּפְתָאוֹם נְפִסְקָה.

...

אָבֵל, הֵן לֹא מָתָה,
הַמָּוֶת לֹא יַעֲזֹ לְקַחְתָּהּ

4. כ"ח בתמוז תרס"ד: "ערכו הספד גדול על מות בן האלמות המנהיג הציוני בנימין זאב ב"ר יעקב הוא הד"ר הרצל ז"ל בבית הכנסת ע"י נח גינזבורגור יעקב מ' זינגר שו"ב ... ובהגיע יום השלושים ערכו הספד כללי מבני כל המושבות ומירושלם בבית הכנסת ע"י האדון א' מ' פרימן ובבית העם ע"י ... (לעיל הערה 3, עמ' 82-83). כינויו בן אלמוות לא רק בראשון לציון גם אצל דוד בן גוריון. דברים שנשא בישיבה ה'69 של הכנסת הראשונה בכא באב תש"ט (16.8.49) שהוקדשה להעלאת עצמותיו של הרצל: "ואשרינו שהננו מעבירים עצמות החוזה לאדמת ישראל הגאולה, ומביאים אותן לקבורה בבירת הנצח שלנו. על יד קברות המלכים והנביאים תקום מצבת אבנים לעצמות הרצל, לשארית בן התמותה. אולם, הרצל בן האלמוות, מצבתו היא מדינת ישראל אשר תיבנה ותגדל ותחי באהבת בניה ובניה" (בהלחם ישראל, תל אביב תשי"ז, עמ' 249).

5. אחד התיאורים המרשימים בעיני למתח הזה: היה רוטברג, 'פגישות עם ברנר' תרצ"ז: "בקצה השוק, על יד הצרף, ששימש בית כנסת ליהודי נוה שלום, ראיתי המון שחור של יהודים. גדלתי בעיירתי על יד בית הכנסת ועתה התערר בי הרצון לראות את הקהל מקרוב ונגשתי. בתוך הקהל עמד ברנר וסיפר בקול שקט על הרצל. בשום דבר בחיצוניותו לא נבדל ברנר מהקהל הזה וכאחד מהם היה (אותו יום היה כ' תמוז). בתוך הקהל לא היתה אף אשה אחת, ואני מהרתי והלכתי משם ובלבי יחס מיסטי לברנר" (יוסף חיים ברנר, מבחר דברי זכרונות [עורך: מרדכי קושניר], תל אביב תש"ד, עמ' 200).

6. גיליון מס' 152.

7. פרטים על השיר באתר 'זמרשת' של נחצ'ה היימן.

אַל תְּהַתֵּל כֹּה מְרָה בְּאוֹמָה כּוֹאֶבֶת
עוֹד חַי גְּבוּרָה עוֹד חַי גְּבוּרָה.

זהו שיר מיידי, נוגע בעצב חשוף בזמן התרחשותו; אין כמוהו כדי להדגים את עוצמת הקושי להתנתק מהרצל. שירים שכאלו לא תמיד מצליחים לצלוח את מחסום זמנם, וזה שהשיר התמיד שנים ארוכות נזקק לא רק להלחנתו המוצלחת, אלא גם לחוויה האוטנטית של 'לחיות לפתע בלי הרצל'.

האם זהו שיר דתי? דומני שהתשובה שלילית. אין בו מסימניה המובהקים של היצירה הדתית, והזעקה 'הן לא מת!', אוטנטית ככל שתהיה, איננה מתיישבת עם התפיסה בדבר סופיותו של המוות עלי אדמות; ההצהרות על היותו בן־אלמוות (לעיל) מובנות אל נכון כמטפורה מוחלטת. אבל, זמן קצר אחרי פרסום השיר 'לנשמת הרצל' כתב ליבושיצקי שיר נוסף,⁸ שלא זכה לפופולריות כקודמו:

אַלִּי צִיּוֹן וְנוֹדְדִיָּה
כְּאַלְמָנָה בְּנִעְרִיָּה
וְכֵאֵם שְׂכֵלָה שְׂאֵבֶד לָהּ
גַּם הָאֲחֵרוֹן בְּבִנְיָה.
עָלִי בְּנִימִין נְזִיר הָעָם
כְּזֵאֵב עַל טָרֶף – עַל בְּגָדִים קָם
וְיָרָם נֶס יִשְׂרָאֵל שָׁם
וּבְגוֹ הַקִּפּוּא יִצֵּק דָּם.
עָלִי הַלֵּב, זֶה לִבֵּב הַכְּפִיר
שְׁנַמְלָא אַהֲב, עוֹז וְשִׁיר,
יִקְרַב כָּל לִגְוֵי הַנֶּד
בְּאֲדִיר־חֶפְצוֹ לְמַצֵּא לוֹ נִיר.
הִילִילִי, צִיּוֹן, כִּי שְׁמֶשׁוֹךְ רָד!
בְּרִכּוֹכְבָא שְׁנֵי לָךְ מֵת לְעַד
וְחָרְבֵן שְׁלִישִׁי בְּכִפֵּר אֲדַלַּח
הוּ, אֵם עֲזוּבָה, הֶחָרְבֶתָ אֶתְּ

8. לוח ארץ ישראל (עורך: אברהם משה לונץ) תרס"ד, עמ' 155-156.

האם זהו שיר דתי? במובנים מסוימים – כן. לפנינו קינה על הרצל; קינה כשמה כן היא, ובניגוד לשיר הקודם היא מבליטה היטב – בצד גדולתו של הנפטר ותפקידו הלאומי (וגם את מקום המיתה 'כפר אדלח') – את עצם המוות והשכול במובנם הפשוט, האסוני (וכאם שכלה שאבד לה; 'מת לעד'), ואת גדל השבר ('חורבן שלישי!'; 'שמשך רד'). את הרצל האיש השכיל המקוּן להביע בקינתו באמצעות הבלטת שמו הפרטי העברי – 'בנימין זאב', ושם משפחתו הוטעם באמצעות 'לב' ('עלי הלב, זה לבב הכפיר'), שהיא מילת היסוד של 'הרצל'.

כל אלו אמצעים פואטיים רגילים למדי, אולם עוצמתה הדתית של הקינה מוענקת לה בגין זיקתה שאיננה ניתנת להחמצה ל'אלי ציון...'; אחת המיוחדות שבקינות: "...המעין בסדר הקינות לתשעה באב במנהג יהודי אשכנז יוּכח, כי הקינה 'אלי ציון ועריה' זכתה ליחס מיוחד משאר הקינות...". כותב אחד מחוקריה, עקיבא צימרמן.⁹ לא כאן המקום לעסוק בקינה הידועה החותמת את סדר הקינות של תשעה באב (למשל בעיית זיהוי המחבר; שיוכה לרבי יהודה הלוי בעייתי מאוד). אך אין ספק שמעמדה התעצם בגין מנגינתה – מנגינת עצב קצבית, מלאה תוגה ובה בעת סוחפת: "רוב החוקרים מציינים כי הקינה 'אלי ציון' התפשטה בעם בעיקר בגלל מנגינתה".¹⁰ גם אם מקורה כפי שמנתח צימרמן הוא בכלל לא-יהודי, אלא ב'מנגינה נודדת' שהופיעה לראשונה במקור יהודי דיימוקדם (שנת 1743), מה שחשוב הוא מעמדה התודעתית, "היו שראו בלחן 'אלי ציון' כלחן מסיני...". קינה כזו קוראת להמשך! אגב, דוגמה מוכרת לנו היטב היא הקינה החדשה יחסית על השואה, במתכונתה של 'אלי ציון', שחיבר יהודה לייב ביאלר, והמנגינה משפיעה גם על 'לכה דודי' של שבת שלפני תשעה באב. ובכן, גם הרצל זכה לקינה שכזו! אינני יודע באיזו מידה השתמשו בקינה במנגינתה הידועה בפועל, אך אין לי ספק כי היא ראויה ליום זיכרון להרצל; יארציית מסורתית שבו מספידים ומקוננים על המת לפי המסורת.

במשך שנים זכרו של הרצל נקשר ליום הפטירה – כ בתמוז. בשנת 2004 הוחלט בכנסת ישראל להסב את 'יום הרצל' ל'י באייר – יום הולדתו. אולי נבע הניסיון מרצון לשלב את יום הרצל במערכת החינוך (כ בתמוז חל כידוע בחופשה השנתית), ואפשר פעל כאן רצון סמוי לחזק את הממד החילוני של הזיקה לדמות – ימי הולדת במקורותינו קיימים, אך כימי זיכרון פחות בולטים ומשמעותיים מיום הפטירה. יחליט הקורא אם זכה 'יום הרצל' בשנים האחרונות להצלחה ואם לאו, היתרון הגדול שמצאנו אנו ב'כ בתמוז הוא בהיותו פשוט יארציית, יום זיכרון יהודי ליהודי שאהב את עמו; יהודי שנסיבות ההיסטוריה היהודית הביאו מפינה בלתי צפויה, ועם כל זאת, חדרה דמותו לעולם בית הכנסת, כפי שהיטיב לתאר הרב פיין שבו פתחנו את דברינו: "...הערצל בא אלינו מעולם אחר ומסביבה מוזרה לנו, ודרכנו לא היו דרכיו, אך כשהכיר בנפשו שהוא בן

9. עקיבא צימרמן, **ברוך יחד – מעולם החזנות והמוסיקה היהודית**, תל אביב תשמ"ח, עמ' 19-22.

10. שם, עמ' 20.

להעם הישראלי הנענה והנדכא, הגה בכל חום לבו ובכוחותיו הענקיים, השליך עצמו לרוחתם
וישועתם של ישראל ולא ידע שלו בנפשו...".¹¹

ימים יגידו מי מבין שני הימים – יום הרצל והיארציית, יותר על כנו, ובכלל מה יקרה לזכרה של
הדמות המופלאה.

---

11. הרב שמואל מנחם הלוי פיין, **אנשי שם**, עמ' 76.